بررسی شاخص‌های هویت مکانی در پروژه‌های مسکن مهر

(نمونه مطالعاتی : مسکن مهر شهرستان میانه)

مینا عموجی [۱]*، یگانه فیضی [۲]*، شهرام ناصحزاده [۳]

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه آزد اسلامی واحد میانه، میانه، ایران minamemar.com@gmail.com
۲-دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه آزد اسلامی واحد میانه، میانه، ایران yegane.feizi@gmail.com
۳-استادیار گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد میانه، میانه، ایران Sh_nassehzadeh@m-iau.ac.ir

چکیده

هویت از موضوعات بحث برانگیز معماری معاصر ایران است. چه بسا معماری ایران یکی از غنی‌ترین نمونه های معماری بومی در جهان است که بعد از دهه۱۳۰۰با باز شدن درهای ایران به کشورهای جهان معماری غربی وارد کشور شد. از آنجایی که فرهنگ ایرانی –اسلامی بسیار متفاوت با فرهنگ غربی بود باعث ایجاد تعارض در کشور شد. از این رو جامعه امروز با مساله جدیدی به نام بحران هویت روبه رو است. نمونه ی بارز این نوع معماری را می‌توان در مسکن مهر مشاهده نمود که هویت ایرانی بطور بارز در آن ناپیداست در این مقاله سعی شده به معنایی هویت در ساختمان‌های مسکن مهر اشاره شود که بااستفاده از یک مُدِل ،ارتباط وجوه هویتی مکان معماری را با وجوه انسانی در حیات اجتماعی مسکن مهر بررسی نماید هویت ایرانی با ارزش ترین دارایی و نماد معماری کشور ایران است و با بررسی آن سعی در پیش برد بهتر جامعه ای با هویت معماری ایرانی داریم .

واژه‌های کلیدی: عوامل هویت بخش، شاخص‌های هویت، هویت مکانی، مسکن مهر میانه

۱- مقدمه

برنامه‌ای توسط دولت نهم برای تأمین مسکن به اقشار کم درآمد بدون محاسبه قیمت زمین در نظر گرفته شد، مفهوم و معنای هویت را درخانه های ایرانی از بین برد با توجه به اینکه افزایش جمعیت و نیاز به مسکن، نباید طراحان، متولیان اجرای مسکن را از نوع معماری سنتی و اصیل هر جامعه جدا کند و صرفا بحث تأمین مسکن با هر شرایطی را مطرح سازد.

متأسفانه الگوی معماری امروز ایران از شکل بومی و اسلامی خود فاصله گرفته و مشکلات پنهان و آشکاری پدید آمده است. به این صورت که مسکن هویت ذاتی خود که ایجاد آرامش درون و تسکین روح و جسم و جان است را از دست می‌دهد و به یک عبارت کارگردی کاملا متفاوت با هویت ذاتی خود تبدیل می‌شود . هویت ایرانی – اسلامی بیانگر خصوصیات فرهنگی و مشخصات این سرزمین است موضوعی که باید در تمام شئونات زندگی، بخصوص عرصه‌ی معماری و شهرسازی نیز متجلی شود. دستیابی به معماری با هویت، موضوعی بسیار پر اهمیت در معماری معاصر ایران است.[1]

مسکن را نمی‌توان یک ساختار کالبدی دانست بلکه نهادی چند عملکردی می‌باشد که به ابعاد مختلفی توجه دارد شکل گیری مسکن تابع عوامل و شرایط فرهنگی اقلیمی اقتصادی معیشتی و تکنیک ساخت جامعه استفاده کننده است. در واقع مسکن علاوه بر تأمین یک سرپناه که به عنوان نیاز اولیه و اساسی انسان به شمار می‌آید وظایف متعدد دیگری را نیز بر عهده داشته و یکی از مهمترین عوامل تأثیر گذار به شیوه‌ی زندگی و الگوی فرهنگی سکونت می‌باشد .

در راستای تأمین این نیاز طرح‌های مختلفی با عناوینی همچون مسکن حداقل مسکن اجتماعی و مسکن مهر تهیه و اجرا در آمدند که هر کدام نتایج خاصی را در پی می‌داشتند می‌توان گفت که طرح مسکن مهر گسترده‌ترین برنامه‌ی ساختو عرضه متمرکز مسکن در یکصد سال اخیر کشورمان است . اما در پی این برنامه که صرفاً هدف فقط تأمین سرپناه بوده باعث به‌وجود آمدن مشکلاتی درونی بزرگ شده که ممکن است در آینده موجب تغیر بیش از بیش در فرهنگ بومی وایرانی شود.[2]

۲- روش تحقیق :

این مطالعه از نوع توصیفی – تحلیلی و مبتنی بر مطالعات اسنادی و بررسی‌های میدانی می‌باشد و در این راستا تعدادی از پروژه‌های مهر به عنوان نمونه محدودی در شهرستان میانه بر مبنای بررسی شاخص هویت در معماری و چگونگی کل‌گیری هویت انسان در رابطه با مکان، به عنوان عوامل تاثیرگذار در ایجاد حس‌تعلق نسبت به مکان پرداخته می‌شود تا بهبود کیفی مجتمع‌های مسکونی مهر شاهد ایجاد حس تعلق و احساس مسئولیت بیشتر ساکنین نسبت به محیط سکونت خود باشیم.

۳- مفهوم یا معنای هویت :

هویت در لغت به معنای شخصیت، ذات‌هستی و وجود و منسوب به هو می‌باشد از این رو هویت در خلاء مطرح نمی‌گردد الزاماً یک خود وجود دارد و یک غیر وگرنه شناسایی معنا پیدا نمی‌کند آکسفورد از هویت به عنوان کیستی و چیستی شخصی یاد می‌کند در کل هویت عامل شناسایی پدیده در ضمن داشتن دو مفهوم تفاوت و شباهت، معرفی و تبین می‌شود.[3]

۴- هویت معماری:

بعد از بررسی مفهوم هویت می‌توان هویت معماری را تعریف نمود. چه بسا که برای تعریف هویت معماری با مفاهیم مختلفی رو به رو می‌شویم که باید در چهار چوب مفاهیم فوق الذکر قرارداد همانگونه که اشاره شد به هویت معماری یک رابطه دو طرفه بین انسان و محیط است از آنجایی که موضوع مقاله مربوط به مجتمع مسکونی مهر است به عینه می‌توان دید که هویت مکانی این پروژه نمایان‌گر هیچ مفهوم مسکن و زندگی اجتماعی نیست. در اصل معنای هویت معماری در این پروژه‌ها باید به این صورت باشد که انسان محیط ساخته شده را بشناسد آنگونه که آن محیط با ذهنیت او همخوانی داشته باشد به طور مثال :معماری ؛آنگونه معماری باشد که بتواند به خواست ها و نیازهای انسان پاسخ بدهد .[4]

الکساندر از آن با عنوان «کیفیت بی نام» یاد می‌کند. «یک کیفیت محوری وجود دارد که مبنای اصلی حیات و روح هر انسان، شهر، بنا یا طبیعت بکر است. این کیفیت عینی و دقیق است، اما نمی‌توان نامی برآن گذاشت .

متأسفانه هویت معماری در این پروژه رعایت نشده از آنجایی که برنامه‌ی مسکن مهر برای اقشار کم‌درآمد بود بیشتر ساکنین آن از محلات و روستاهای اطراف و حاشیه ی شهر می‌آمدندکه در یک محیط کاملاً صمیمی و با ارتباط اجتماعی قومی زندگی می‌کردند که باواردشدن به این مجتمع‌ها به علت نبود فضای بازی و سبز، راه‌های ارتباطی مردم کمترشد و باعث می‌شود روابط اجتماعی کمتری داشته باشند. که اکثراًبه علت هزینه‌های گزاف اجاره و روستانشینی و ازدواج و غیره می‌باشد. در این زمینه نقش محیط سکونت انسان به عنوان نخستین کانون شکل‌گیری هویت وی بسیار حائز اهمیت است. برخلاف سکونت‌گاه‌های نسبی که نوعی احساس تعلق را در ساکنین خود پدید می‌آورد، آنچه امروز با آن روبه رو هستیم نه سکونتگاه بلکه صرفاًسرپناه و محل اقامت است. [5]

۵- منطقه مورد مطالعه :

شهر میانه در استان آذربایجان شرقی به مساحت ۱۸۰۸۷کیلومتر مربع در ۳۷ درجه شمالی و ۴۷درجه شرقی قرار دارد. میانه شرقی‌ترین شهر در بین مراکز شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی و مرکز اداری شهرستان میانه است . این شهر در جنوب شرق استان قرار دارد وبه واسطه‌ی اینکه سال‌ها تنها راه ارتباطی منطقه‌ی آذربایجان به بدنه‌ی اصلی کشور، درهّ‌ی قافلانکوه بوده به عنوان دروازه‌ی آذربایجان شناخته می‌شود. میانه چهارمین شهر بزرگ استان پس از تبریز ،مرند،مراغه است.

این شهر از لحاظ کشاورزی از جمله صادرات سیب، هندوانه، برنج و گندم امتیاز خوبی دارد و دارای آثار باستانی از جمله پل دختر – مسجد ترکی و غیره..می‌باشدکه قدمت طولانی دارند. از لحاظ آب‌وهوایی در تابستان نیمه‌خشک‌وگرم و در زمستان هوای سرد و کوهستانی دارد.

۶-هویت مکانی :

حس یا روح مکان ارتباط انسان و مکان است و تعلق خاطر انسان به مکان است که این حس را مثبت یا منفی می‌سازد. این حس باعث دادن شخصیت یا هویت به مکان می‌شود. زیرا مکان به خودی خود فاقد این هویت است. اگر ساختمان یا شهر یا طبیعت در انسان هیچ‌گونه احساسی را برانگیخته ننماید از نظر آن انسان فاقد هویت و شخصیت است. مکان مفهومی فیزیکی ولی برای برخی، از مفهوم و هویت برخوردار است و برای برخی دیگر، خیر، حق زمان می‌توند در این احساس و درک‌ها تاثیر داشته باشد و افراد در زمان‌های مختلف دارای احساسات متفاوت به یک مکان داشته باشند. مکان به تنهایی فاقد هویت، معنا و شخصیت است. رابطه‌ی بین انسان و مکان یک رابطه‌ی دو طرفه است که همین کنش باعث ایجاد خاطره‌ها و تداعی هویت مکانی برای انسان می‌شود. مکان پدیده‌ای است که انسان در طول زندگی خود به آن معنا بخشیده و به آن وابسته می‌شود. وابستگی به مکان از کیفیت فضا و نحوه‌ی طراحی متاثر است و طی مدت زمان در افراد بوجود می‌آید. [6]

۷-مبانی نظری تحقیق:

در ایران طی سیاست برنامه‌ای در جهت حمایت و تأمین مسکن برای اقشار کم‌درآمد و آسیب‌پذیر جامعه در نظر گرفته شد که از همان اوایل دولت نهم ساخت این پروژه‌ها آغاز شد. لذا بالا بودن قیمت تمام شده‌ی واحدهای مسکونی در این دوره و عدم بضاعت مالی اکثر خانوارها برای خرید مسکن باعث شد دولت طی مرحله‌ای باحذف قیمت زمین و انبوه‌سازی زمینه را برای خانه‌دار شدن اقشار کم دآمد محیا کند اما توجه صرف به کمیت مسکن باعث شد تا به شاخص‌های در مسکن و مسائل و عوامل شکل‌گیری برای یک مسکن خوب را که برای ساکنین آرامش ایجاد کند را نادیده بگیرند و در نهایت نارضایتی ساکنین را به همراه داشته باشد . ترنر در یکی از آثارخود گفته بود که همه‌ی خانواده‌ها سه نیاز اساسی دارند: امنیت، هویت و امکانات.[7]

۸-شاخصه‌های هویت مکانی مسکن مهر

وقتی صحبت از مسکن می شود منظور سطحی وسیع تر از خانه است و چیزی بیش از سرپناه کاملاًفیزیکی هست،در واقع سرپناه مناسب یعنی آسایش‌مناسب، فضای‌مناسب، دسترسی‌فیزیکی و امنیت مناسب در ارتباط با مسأله مسکن ایجاد هماهنگی، نیازهای خانوار و ضرورت‌های توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی مهمترین شاخص ها در این زمینه است[8].
شاخصه‌های هویت مکانی مسکن مهر جزء موارد تأثیر گذار در برنامه ریزی طراحی مجتمع مسکونی و زیبایی شهری محسوب می‌شود .شاخص‌های اصلی که بیشتر باید توجه داشت به آنها شامل موارد زیر می‌باشد :

جدول۱-شاخص‌های اصلی هویت مکانی در مسکن

ابعاد کیفی مسکن مناسب	شاخص ها	مولفه ها
اجتماعی فرهنگی	فرهنگ	میزان تأثیر مسکن در ایجاد و حفظ روابط همسایگی، تناسب نوع مسکن با فرهنگ و روحیات مردم، همجواری با مکان‌های مذهبی
	حریم	میزان حفظ حریم شخصی خانوارها
	آسایش امنیت	تأثیر مسکن در ایجاد آرامش روحی،روانی،دسترسی به مراکز پلیس
کالبد زیر بنایی	زیبایی منظر	نوع نمای ساختمان‌ها، شیوه‌ی محوطه‌سازی
	استحکام	میزان استحکام وعمربنا، مقاوم‌سازی در برابر زلزله و عوامل طبیعی .
	سازگاری	دوری از کاربردهای صنعتی و هماهنگی با کاربردهای مجاور
	دسترسی	دسترسی مناسب به مراکز خرید، به حمل ونقل آسان، به درمانگاه‌ها و مراکز آموزشی
زیست محیطی	فضای سبز	نزدیکی به فضای سبز و فضای باز و مراکز گذران اوقات
	آلودگی	میزان آلودگی صوتی یا تصویری، نوع سیستم جمع‌آوری زباله
	منابع طبیعی	عدم همجواری با زمین‌های کشاورزی نزدیکی به منابع اولیه و ضروری
اقتصادی	فاصله	فاصله مناسب مسکن با حمل کار
	اشتغال	ایجاد مراکز تجاری برای فراهم نمودن شغل برای جوانان

عدم توجه به این کیفیات، اجرای این طرح به عنوان سرپناه صرف سبب تشدید بحران و هویت در شهرسازی و معماری کشور شده ونیز ابعاد فرهنگی و اجتماعی جبران‌ناپذیری را در سال‌های آتی به همراه خواهد داشت .[9]

۹- مسکن مهر

مسکن عبارت است از فضای سکونتی مناسبی که آسایش، دسترسی، مناسب امنیت، پایداری، دوام سازه ای،روشنایی، تهویه و زیر ساخت‌های اولیه از جمله دسترسی از نظر کار و تسهیلات، بهداشت و مکان مناسب را فراهم کند. [10]مهم‌تر از همه متناسب با توان مالی خانوار باشد. مسکن دارای ابعاد مختلفی است که در بسیاری موارد مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر میزان رضایت‌مندی فرد از سکونت در محله، ممکن و شرایط محیطی آن است. مسکن خوب نشانگر رفاه عمومی جامعه است از جمله اهداف اصلی شکل‌گیری مسکن مهر، تمرکززدایی شهرهای بزرگ، توجّه به نیازها و سرعت افزایش جمعیت و توجّه به قشر کم درآمد جامعه بوده است. [11]

10- بررسی هویت و مسکن مهر در شهرستان میانه

بطور تقریبی ۴۲۰۰واحد مسکن مهر در شهرستان میانه احداث شده است که از مرکز شهر دور بوده و دسترسی‌ها آسان نیست. مسکن مهر پروژه‌ای است که آغاز و پایان آن فراز و نشیب‌های فراوان داشته، با توجه به این قضیه از ساکنان مسکن مهر درباره‌ی عمده مشکلات این پروژه سوال شده که هر کدام نظرات تقریبا مشابه‌ی داشتند از جمله مشکلات مسکن مهر شهرستان میانه، نبود واحدهای تجاری، آموزشی و روشنایی معابراست و فضایی تفریحی نیز ندارد. این مساکن در حاشیه شهر به علت پایین بودن قیمت زمین بنا شده‌اند که منجر به مشکلاتی از قبیل حمل ونقل و رفت‌وآمد به مرکز شهر شده است.

۱۱- نتیجه‌گیری

از انجایی که موضوع، هویت‌مکانی مسکن مهر است با توجه به مشاهدات و گفتگو با ساکنان این مسکن، به علت خالی بودن فضای این مجتمع که عاری از هرگونه فضای سبز-تجاری- تفریحی – روشنایی و آموزشی است هویت معنایی نداردچرا که هر چیزی در کنار چز دیگری هویت و معنا می‌بخشد، وجود آپارتمان‌های در کنار هم جز اجبار به زندگی و تحمل، چیزی را تداعی نمی‌کند یک مسکن باید احساس آرامش به ساکنان القا نمایند. آرامش یک مسکن با دسترسی‌های آسان بافضای سبز و بازی، با امنیت و دیگرکاربردهای آن به معنا و هویت می‌رسد.

۱۲- پیشنهادات:

جهت ارتقای سطح کیفیت زندگی و هویت مندی به طرح مسکن مهر شهر میانه پیشنهادات زیر ارائه می‌گردند:

- ✓ افزایش کیفیت طراحی ،ایجاد تنوع و زیبا سازی فضا
- ✓ استفاده از مبلمان مناسب در خیابان های محله و حیاط مجتمع های مسکونی
- ✓ ایجاد فضاهای تجاری حدالامکان برای خریدهای روزمره
- ✓ تقویت سیستم حمل و نقل عمومی و همگانی
- ✓ ایجاد فضای تفریحی و سبز برای کودکان و خانواده‌ها
- ✓ توجه به مراسم و جشن ها جهت تداوم و انتقال خاطرات جمعی
- ✓ ایجاد فضای آموزشی

مراجع

[1] بهمنی، الف. قائدرحمتی ، ص. ۱۳۹۵. ارزیابی مسکن مهر از نظر شاخص های کیفی مسکن مناسب شماره ی پیاپی ۲۶،صص۶۵-۴۷

[2] انصاری، ح. ۱۳۹۴ . ارزیابی و تحلیل کارکردپذیری طرح های معماری مسکن در اندازه کوچک

[3]احمد خلیلی ،هانیه نورالهی ،نعیمه رشیدی،مریم رحمانی،پاییز۹۴، ارزیابی سیاست های مسکن مهر در ایران و ارائه راهکارهایی برای بهبود آن.

[4] قطبی، الف. (۱۳۸۷)«مفهوم هویت و معماری امروز ایران»آینه خیال ، شماره ۱۰.

[5]نقی‌زاده ، م. (۱۳۷۹).«در رابطه هویت سنت معماری ایران با مورنسیم و نوگرایی »،هنرهایی زیبا،شماره۷.

[6]ابل،ک(۱۳۸۷) «معماری و هویت» . ترجمه، فرح حبیب،انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی ،واحد علوم تحقیقات ،تهران

[7]حجت، ع. . (۱۳۸۴). «هویت انسان ساز،انسان هویت پرداز»هنرهای زیبا،شماره ۲۴.

[8] مهدوی‌نژاد، م. بمانیان، ن. خاکسار، الف. (۱۳۸۹) هویت معماری ،تبیین معنای هویت در دوره‌های پیشامدرن، مدرن و فرامدرن، نشریه هویت شهر، سال پنجم ،شماره ۷

[9] زندیه، م. اقبالی س. ، حصاری، پ. (۱۳۹۰) ،روش‌های طراحی مسکن انعطاف پذیر

[10] صارمی ،م. هدایتیان،م.جهاد، س. (۱۳۹۶) بررسی و مقایسه واحدهای ساخته شده مسکن مهر با اصول و معیار های معماری شهر سازی ایرانی – اسلامی »،فصلنامه علمی – پژوهشی ،شماره ۱-۷ .

[11]حسن‌زاده، س. صحاف، خ. (۱۳۹۶). هویت مکانی و نحوه بازشناسی آن در محیط‌های مسکونی، اولین کنفرانس ملی رویکردهای نو در مهندسی عمران، معماری و شهرسازی ، خرم‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خرم‌آباد، ایران